

Bij ons in de Jordaan

Frank Flippo

Wie zei er dat de Nederlandse smartlap dood is? Jan en Zwaan, André Hazes, de Havenzangers en Koos Alberts scoren keer op keer nieuwe hits en trekken overal volle zalen. Ook in het buurtcafé om de hoek waar ze allemaal begonnen zijn, is het nog steeds gezellig. Tan-te Toos schenkt er een pilsje in en Blinde Knelis dist er sterke verhalen op. Er staat wel een TV voor het voetbal en een fruitautomaat, maar Toos en Knelis hebben vooralsnog over belangstelling niet te klagen.

Op veel plaatsen hoor je de accordeons nog klinken en de Nederlandse liederen uit de kelen galmen. De Jordaan is een mooi voorbeeld. Het is een plek waar het levenslied een lange traditie heeft. Zangers uit de Jordaan zoals Willy Alberti, Johnny Jordaan en Manke Nelis zijn in het hele land bekend geworden. Ook vandaag is het authentieke Jordaanse lied nog te beluisteren in Amsterdamse cafés, die overigens niet allemaal in de Jordaan liggen. In cafés als Bolle Jan, De Karpershoek, De Palm, Mooy, de Twee Zwaantjes en Populair deint men als vanouds op de maten van het accordeon.

DE SMARTLAP

Het levenslied vertegenwoordigt een lange traditie van gezelschapsliederen. Het is altijd gezongen door ongeschoolden of laaggeschoolden. Vroeger waren dat mensen die niet konden lezen of schrijven. Hun vaak ellendige omstandigheden gaven voedsel aan een dramatisch, sentimenteel levensgevoel dat ook in de liederen tot uiting komt. Een verdriet dat wel wordt uitgezongen, maar tegelijkertijd wordt verzacht met zoetgevooisde klanken.

Ongeveer tot aan het midden van

de vorige eeuw was cafémuziek een aangelegenheid van reizende muzikanten of een onderdeel van een toneelvoorstelling. Je had individuele muzikanten en muziekgroepen. Het reizend muziekgezelschap nam instrumenten als draailier, rommelpot, kleppers en fluit mee om feesten, kermissen en jaarmarkten op te luisteren. Zij speelden ook in de herbergen die op hun reisroute lagen.

De straatmuzikant is een verhaal apart. Het beroep was vaak een uitkomst voor invaliden en ouden van dagen, die geen andere manier had-

den om rond te komen. Hij had vaak een aapje of een hondje bij zich dat kunstjes deed bij de liedjes en werd zo ook geïdealiseerd, zie *Alleen op de wereld* van Hector Malot. Vanaf de zeventiende eeuw had hij een draagbaar orgeltje bij zich. Na verloop van tijd kwam er een opklappoot onder en nog later reed het orgel op wielletjes, omdat door de ontwikkeling van de techniek het te groot en te zwaar werd om te dragen. Zo ontstond het draaiorgel. De straatzanger had vaak een doek met afbeeldingen bij zich waarmee hij het in de regel droeve verhaal van zijn lied illustreerde. Deze doek werd een 'smartlap' genoemd. Toen eind negentiende eeuw steeds meer mensen leerden lezen en schrijven, raakten de geïllustreerde lappen uit de mode. Het beeldverhaal verdween echter niet uit onze cultuur, want kort daarop verschenen de eerste strips in de kranten. De liedjes moesten het voortaan zonder doen. De herinnering aan de smartlap was echter zo sterk dat de liedjes zelf 'smartlap' gingen heten.

GOOIEN MET FLESSEN

In muziekherbergen werd vanaf de zestiende eeuw een scala aan violen, celli, bassen, bazuinen en klavecim-

Jan en Mien Froger (Bolle Jan en Bolle Mien) in café Bolle Jan

bels bespeeld door professionele muzikanten. Het welgestelde publiek danste er polonaises, mazurka's en sarabandes en in de achttiende eeuw kwamen daar de horlepijp, matrozendans, klompendans en tamboerijn bij. Aan de hoven danste men toen de menuet.

Eind achttiende eeuw ontstonden er koffiehuisen en punch-huizen met muziek, dans en zang op bescheiden toneeltjes. Het waren de eerste vaste volkstheaters. In de koffiehuisen werden gedeelten uit opera's gespeeld en veel losse taferelen met sterke emoties en hartstochten. De toegevoegde muziek was louter bedoeld als achtergrond. Vaak was er geen enkele binding met het toneelverhaal.

In Amsterdam lagen de meeste van deze gelegenheden rond de Nieuwmarkt. Het publiek was een mengeling van Amsterdammers en zeelui uit Zuiderzeeplaatsjes als Marken, Volendam en Urk. Het waren nogal ruige, lawaaiige plaatsen waar ook kon worden gegeten en gedronken. De voorstelling riep in de regel reacties op en lang niet altijd positieve. Flessen, etensresten en peuken werden op de grond gooid of naar het toneel gekeild als de voorstelling niet beviel. En het was al gauw niet goed, dus je had al snel de poppen aan het dansen.

Kermissen en jaarmarkten waren vroeger een uitje van jewelste, wat voor de met vermaak overspoelde mensen van nu misschien moeilijk is voor te stellen. In de steden was normaliter maar weinig te doen, maar tijdens de kermis of de jaarmarkt wemelde het ineens van muziekgroepjes, potsenmakers en toneelspelers. Het hele volk, rijk en arm, stroomde toe.

De armsten kregen uit de stadskas een speciale jaarmarktfooie om even te ontsnappen aan hun ontberingen. De rijken hadden een andere reden. Zij verveelden zich vaak. De jaarmarkt was een bruisend, eenmalig gebeuren waar van alles viel te beleven.

*
Zangeres Nelly Verschuur
*

MUZIEK EN DRANK

In het begin van de negentiende eeuw werd het aanbod van vaste uitgaansgelegenheden groter. Aan de Nes in Amsterdam werd het Frascati gebouwd, een indrukwekkende zaal met fontein en veel planten. Er traden allerlei soorten orkesten op. Het succes van Frascati bracht de caféhouders in de omgeving op mooie ideeën. In hun cafés aan het Rokin en de Warmoesstraat nodigden zij regelmatig muzikale kermisfamilies uit om te komen spelen. De orkestjes waren waarschijnlijk samengesteld naar Weens voorbeeld, dat wil zeggen met drie tot acht spelers. Zij speelden onder meer klarinet, gitaar, cello, fluit en hoorn en speelden werken van bijvoorbeeld Beethoven, Haydn en Strauss. Het publiek danste de landler en later de polka, de wals en de quadrille.

Vanaf 1860 reisden met de kermissen 'salons de concert' mee. Die werden spoedig populair bij het Amsterdamse publiek. Maar na 1876 verbood het gemeentebestuur van Amsterdam alle verdere kermissen. Ze waren steeds grootschaliger en rumoeriger geworden. Met name het enorme drankverbruik was de stad een doorn in het oog. Het protest was groot. Woedende menigten verschenen in de straten en schreeuwden dat ze zich dit niet lieten afnemen, maar het mocht niet baten.

DOLENDE ZEEBONKEN

Naarmate de negentiende eeuw vorderde, steeg de welvaart en konden meer mensen geld en tijd besteden aan amusement. Amsterdam werd weer belangrijk als zeehaven en steeds meer zeelieden doolden

's avonds door de stad op zoek naar verstrooiing. De lokale gelegenheden speelden hierop in. Zo kwamen er steeds meer vaste muzikanten in café-chantants, salons en variété-theaters en ook in de kleinere kroegjes. Rond de Nes en omgeving verrezen naast cafés en muziekzalen ook danshuizen. Op allerlei plaatsen traden ook rondzwervende zigeunerorkestjes op.

De muziek veranderde mee. Begin negentiende eeuw werden nieuwe instrumenten ontwikkeld zoals allerlei soorten koperblazers en het accordeon. Het accordeon ging na 1850 een steeds prominenter plaats innemen in de café- en theaterorkestjes en maakte de klarinet op den duur overbodig.

In deze tijd werd het café-chantant of tingel-tangel de nieuwe ontmoetingsplaats. In het café-chantant liepen meisjes rond die zongen, dansten en de heren gezelschap hielden. Vaak stond er een piano; soms speelde een koperblazer mee.

Muziek van de gebroeders Strauss, Offenbach en Lully gaven de toon aan, net als fragmenten uit opera's van Bizet, Verdi en Puccini. De operette was vertegenwoordigd met onder meer Léhar, Jessel en Oskar Strauss.

Rond de eeuwwisseling deed in Nederland de revue zijn intrede met de uit Parijs afkomstige Apachendans en de Can-Can. De revue bracht veel nieuwe Nederlandse liedjes mee.

In 1911 en 1912 waaiden uit Amerika de ragtime en de tango over. Het zijn stijlen die meer slagwerk en koperblazers vereisen en op die manier spoedig de samenstelling van de salonorkesten veranderden. Zij gingen zich dansbands noemen en een ware dansrage ontstond. De orkesten speelden vooral Amerikaans werk en op Amerikaanse leest geschoeide Nederlandse liedjes. Ook accordeonisten namen in de jaren twintig en dertig deel aan de orkestjes.

Er kwamen ook cafés waarin voor-

Johnny Meijer (1987)

namelijk accordeonmuziek met zang was te horen. Deze accordeoncafés lagen in Amsterdam in de Warmoesstraat, de Zeedijk en de Nieuwendijk en ook wel in Kattenburg en de Pijp. Het repertoire bestond vooral uit polka's, schlagers, Nederlandse liedjes en operamelodieën.

DE JORDAAN

Lange tijd was de straatzanger zeer populair als bron van nieuws en vermaak. Zijn liederen hadden een grote sensatiewaarde en meestal een belerende strekking. Straatzangers gebruikten eigen teksten, maar ook kochten ze de teksten bij tekstschrijvers of uitgeverijen. Op de nieuwe tekst werd vaak een bekend deuntje gepast.

De Jordaan liep voorop. Al vanaf het ontstaan van deze buurt rond 1600 vestigden zich er uitgeverijtjes van straatliederen. De Jordaan stond ook bekend om zijn vele goede zangers. Velen vergaten dat dit deels zo was omdat de Jordanezen geen geld hadden om een instrument te kopen.

Vroeger was de behuizing in de Jordaan slecht en er woonden zeer veel

mensen op een kleine oppervlakte. Het leven speelde zich mede daardoor voor een groot deel af op straat. Veel inwoners waren van buitenlandse, meestal zuidelijke afkomst. Dit alles gaf de Jordaan een enigszins zuidelijk karakter. Daarbij hoort ook de emotionaliteit, de uitbundigheid en de melodramatische muziek.

De bewoners van de Jordaan werkten, zoals in veel andere buurten, in fabrieken. Hun dagelijks werk was hard, eentonig en ongezond en de beloning vaak niet toereikend om de vele monden in de gezinnen mee te voeden. Door de week waren ze vaak te moe om naar het café te komen of er was geen geld. Maar aan het eind van de week kwam het weekeinde in zicht, werd er uitbetaald en kon men even zijn zorgen vergeten.

Het veelbewogen leven in de Jordaan inspireerde tot allerlei kluchten en musicals. Stukken als *De Jantjes* en *Bleeke Bet* uit 1916, en rond 1920 de *Jordaan-Prinses* hadden veel succes. Er werden allerlei liedjes over de Jordaan in gezongen, maar de Jordanezen zelf zongen ze niet. Die zongen liever hun eigen repertoire van oude straatliedjes, schlagers en operamelodieën. Een uitzondering is het werk van Louis Davids, die de Jordaan in alle toonaarden bezong. Van hem namen de Jordanezen wel liedjes over.

Rond 1930 raakte de rol van de straatzanger uitgespeeld. Zijn nieuws en sterke verhalen waren toen volledig overgenomen door krant, radio en grammofoon. Er kwamen veel musici op straat te staan, maar die waren afkomstig uit salonorkesten die door de crisis onbetaalbaar waren geworden. Dag aan dag speelden ze in de straten en het wilde weleens gebeuren dat passerende Jordaanse vrouwen spontaan een dansje maakten voor de straatorgels.

In 1948 werd voor het eerst het

Jordaanfestival gehouden, een jaarlijks terugkerend festival waar de Jordaanse muziek volop aan bod komt.

Na de oorlog traden voor het eerst ook gewone Jordanezen naar buiten met hun muziek. De halve eeuw van kluchten, musicals en liedjes hadden hen trots genoeg gemaakt om ook buiten hun buurt over de Jordaan te gaan zingen. Tante Leen en Johnny Jordaan schiepen in de jaren vijftig uit echte Jordaanse wortels het Jordaan-genre, waarin een van nature welluidende, ongeschoolde stem met Amsterdams accent en veel galm en vibrato sentimentele liedjes ten gehore brengt. Over de radio leerde heel Nederland ze kennen.

De populaire uitgaanscultuur bleef na de oorlog allerm minst beperkt tot het accordeoncafé. Naast schouwburg en bioscoop verscheen de popmuziek. Discotheken, jazzcafés, folkcafés, popconcerten en jeugdcentra waar doorlopend rock- en soulmuziek klonk vervreemdden een groot deel van de jongeren van de Nederlandse cafémuziek. Toch bleef een deel ervan trouw aan de accordeon en naast de veelheid van nieuwe dingen bleef het café van Tante Leen gewoon bestaan.

LOTSVERBONDENHEID

Nog steeds is de Jordaan een levendige, kleurrijke buurt waar veel buuren een soort familie zijn voor elkaar. Ze noemen elkaar 'tante' en 'oom' en men houdt elkaar flink in de gaten, maar dat schept ook een 'thuis' gevoel dat in de meeste moderne woonwijken ontbreekt.

Hoewel de specifieke arbeidersproblemen, zoals onrechtvaardige lonen, gebrek aan hygiëne, onmenselijke arbeidsomstandigheden en hongerlijdende kinderen in Nederland goeddeels tot het verleden behoren, spreken oude liedjes nog steeds tot de verbeelding. Een hedendaagse Jordanees heeft heel

andere problemen dan zijn vader en grootvader vroeger. Toch luistert hij nog graag naar liedjes over het leed van toen. Ze roepen herinneringen op aan pa en grootpa en maken nostalgische gevoelens van lotsverbondenheid los.

*'Mijn wieggie was een stijfselkissie
Mijn deken was een baaien rok.
Mijn jurkie was versierd met strikkies-
Mijn warme kruik
Zat in een ouwe sok.'*

In buurten als de Schilderswijk (Den Haag), de Sterrenwijk (Utrecht) en de Jordaan (Amsterdam) is de lokale muziek hecht verbonden met de mensen. Elke buurt heeft zijn eigen liedjes en zijn eigen zangers en daar zijn ze apetrots op. Ter plekke worden de zangers vaak als sterren vereerd. Veel zangers en accordeonisten kunnen geen noten lezen en hebben nooit muzieklessen gevolgd. Ze hebben zichzelf de kunst geleerd of goed gekeken naar de buurman in het café.

Vaak hebben muzikanten hun vaste café en clientèle. Soms zijn ze eigenaar van het café. In het gunstigste geval heeft iedereen vrije toegang, ook prostituées, bedelaars en soute-neurs. Als de stemming er goed in zit wordt er gedanst en gezongen.

MENSEN

Voor de zangers en accordeonisten van de volksbuurten is hun muziek vaak hun leven. Al hun inkomsten halen ze eruit en zonder muziek maken voelen ze zich niet lekker. Hun bestaan speelt zich grotendeels af in de buurt waar ze wonen en iedereen kent ze daar. Meestal zijn ze getrouwd, hoewel het avond- en nachtwerk dat ze doen niet altijd bevordelijk is voor een gezinsleven. Omdat het een goed gebruik is dat na elk nummer iemand uit het publiek de zanger of accordeonist een pilsje aanbiedt, is het voor de muzikant moeilijk om maat te houden bij het drinken. Het 's nachts wer-

ken in rokerige, hete zaaltjes is ook al niet bevordelijk voor de gezondheid. Toch blijven ze spelen. Ze doen het uit liefde voor de muziek, maar vooral om de waardering van het publiek. Als die er niet zou zijn, zou de cafémuziek allang zijn uitgestorven.

DANNY DE MUNK

Naast sentimentele levensliedjes worden veel feestpotpourri's, Italiaanse liedjes en aria's gezongen. Johnny Jordaan en Tante Leen waren niet alleen grondleggers van het naoorlogse Jordaan-genre, ze droegen ook sterk bij aan de beeldvorming van het Jordaan-type als het prototype van een rasechte Amsterdammer en ook als het prototype van een gewone stadsjongen. Een van de meest recente voorbeelden is Danny de Munk die na een hoofdrol in de musical Ciske de Rat een zangcarrière startte naar Jordanees model.

Het meest worden de zangers gewaardeerd die ondanks al hun succes gewoon zijn gebleven, zonder kapsones. De Amsterdamse accordeoncafés zijn ook niet bedoeld als broedplaats voor talent. Ze zijn er voor het plezier van de mensen die er graag naar toe gaan.

De caféliedjes zijn voor de bezoekers mooi om naar te luisteren, om op te dansen of om mee te zingen en roepen die vertrouwde gezelligheid van vroeger op. In deze tijd van zwakkere familiebanden zijn ze voor velen een handvat voor de vroeger vanzelfsprekende saamhorigheid.

*

Voor meer informatie: *Levende muziek in Amsterdamse cafés* van Barta Rövekamp, Dennis Music, Hilversum 1992

*